

תגובה על מאמרה של רות ליין

יהודה באואר

יועץ אקדמי, יד ושם

ממאמרה של רות ליין למדתי שהיא ואחרים יזמו הענקת תואר דוקטור כבוד לרודולף ורבה מטעם אוניברסיטת חיפה. בלי לדעת זאת, ניסיתי לשכנע את האוניברסיטה העברית בירושלים להעניק לו את התואר, שכן סברתי, כמו רות ליין, שהאיש ראוי לתואר זה, אולי אף יותר מאחרים שזכו לו. הוועדה הקובעת למי יוענק התואר דחתה את בקשתי, אף שהופעתי בפניה וניסיתי לשכנעה. בעקבות זאת פניתי לאוניברסיטת חיפה, ונתבקשתי לכתוב חוות דעת בעניין זה; המלצתי בחום על הענקת התואר, ונעניתי שחוות דעתי היתה בין הגורמים המכריעים להענקתו (אינני יודע אם אמנם כך הדבר). העובדה שוורבה עצמו רואה בי שונא ומעמיס עליי את כל התנסותו השלילית משהותו בישראל לא השפיעה על הערצתי לאיש ועל מאמציי להביא לכך שפועלו יוכר בישראל.

כמו ליין, גם אני סבור כי יש ללמד את נושא הבריחה מאושוויץ בבתי הספר, כחלק מלימודי תולדות השואה. ואכן, בספר לימוד בנושא השואה שכתבתי בשפה האנגלית, הנלמד כיום במרבית האוניברסיטאות בארצות הברית,¹ הרחבתי בעניין זה. לא כתבתי ספר לימוד בעברית, מאחר שעמיתי ישראל גוטמן עשה כן, ובספרו שראה אור ב-2001² פירט על עניין הבריחה. טענותיה של ליין כאילו לא מלמדים את הנושא, אין בהן אמת.

במאמרה היא מאשימה אותי בכך שספרי בשפה האנגלית העוסק בפרשה, *Jews For Sale*,³ לא תורגם לעברית. כנראה שאני אשמ בקשר מחתרתי נגד עצמי, ומנעתי בזדון את תרגום ספרי. במקום אחר היא מזכירה שהספר אכן הופיע בעברית.⁴ כנראה שלא הצלחתי למנוע את פרסום ספרי בארץ. ספרי האחר באנגלית, *Rethinking the Holocaust*,⁵ — שממנו ליין מצטטת במאמרה — ובו דיון מפורט בבריחה מאושוויץ ובפרשת הפרוטוקולים, לא תורגם עדיין, אולי בשל קשר ציוני-ממסדי נסתר שארגתי.

1. Yehuda Bauer, [1982] 2001. *A History of the Holocaust*. New York: Franklin Watts, pp. 241, 252

2. ישראל גוטמן, 2001. העולם והיהודים בדורות האחרונים, חלק ב, כרך 2, שואה וזיכרון, מרכז זלמן שזר ויד ושם, ירושלים.

3. Yehuda Bauer, 1994. *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933-1945*. New Haven: Yale University Press

4. יהודה באואר, 2002. יהודים למכירה? משא ומתן בין יהודים לנאצים, 1933-1945, תרגמה מאנגלית כרמית גיא, יד ושם, ירושלים.

5. Yehuda Bauer, 2001. *Rethinking the Holocaust*. New Haven and London: Yale University Press

לין אינה אוהבת את הערות הביקורת שלי על הגיגיו ההיסטוריוסופיים של ורבה, לצד הדיון המפורט בשליחותו, משום שהיא מעריצה אותו הערצה עיוורת, לא ביקורתית. האיש באמת מופלא, אך אין זה אומר שהוא צודק בכל דבריו; גם לא כל מי שכותב בכתב-עת המוקדש לביקורת הוא אכן ביקורתי.

הטענות של לין מופנות נגד "ההיסטוריוגרפיה הישראלית", המתעלמת, משכיחה או ממזערת כביכול את עניין הבריחות מאשוויץ. אין במאמרה כל ניסיון להגיע לחומר ראשוני, אך יש בו ניסיון לא מוצלח לטעמי לנתח את הספרות הקיימת בלבד, תוך התעלמות מוחלטת מספרו של הבורח השני, אלפרד וצלר.⁶ שיטות הציטוט הסלקטיבי הנהוגות בידה מביאות ללא-מעט תוצאות מביכות. כך, למשל, היא כותבת ש"ההיסטוריונים ישראלים טוענים בספרים אלו כי ההתרעה על ההשמדה הצפויה ליהדות הונגריה אינה מצוינת בדוח ומכאן משתמע כי אין היא אלא תוספת מאוחרת של הבורחים". כאישוש לכך היא מביאה הערת שוליים ממאמרי בגרמנית מ-1997, שם אני מצטט את קסטנר על דיווח הבורחים בעניין ההשמדה הצפויה ליהודי הונגריה בלי כל הערה מצדי, משום שאני מקבל שאכן חששם של הבורחים מפני רצח יהודי הונגריה היה גורם מרכזי ליציאתם לשליחותם. במשפט הקודם בהערה זו, קסטנר מצטט את הבורחים כמי שאמרו כי הס"ס עומד לתקן את תאי הגזים ולשפצם, ושם אני מעיר, בסוגריים, שבדוח עצמו הדברים לא נאמרו כך. לין המציאה פה התייחסות שלי, כאילו מזערתי את המסר של הדוח. אשר לתיקון תאי הגזים, אני מזמין אותה להראות היכן נאמר הדבר בדוח. כך לאורך כל המאמר: ציטוטים סלקטיביים, האשמות חסרות כל בסיס — הכל כדי להוכיח את ביקורתיותה.

הנה דוגמה נוספת: לין כותבת, "מדוע אם כן נעשה מאמץ כה גדול לייצג את הבורחים... בצורה כה אנונימית, שולית ועמומה, השוללת מהם כל משקל היסטורי?" בספרי *A History of the Holocaust* משנת 2001, בעמודים 231–241, דנתי כאמור בפירוט בפרוטוקולים, ולקראת סוף מאמרה לין אכן מודה בכך, בניגוד לדבריה קודם. לא רק שאין בספרי כל עמימות, וודאי שאין בו תפיסה הרואה בבריחה נושא שולי — נהפוך הוא, כפי שכתבתי (שם, 239–240):

אני סבור שהפרוטוקולים היו גורם חשוב בעצירת הגירושים [של יהודי הונגריה לאשוויץ]. ראשית, היתה להם השפעה ישירה על הורטי, שלא היה יכול עוד להכחיש שהוא יודע על הרצח ההמוני, ובהתחשב במצב המלחמה, תרמו הפרוטוקולים להחלטתו להפסיק את הגירושים. שנית, באמצעות מכתבו של וייסמנדל,⁷ יצרו הפרוטוקולים את הרושם המוטעה שבעלות הברית מודאגות מן הגירושים ויגיבו בהפצצות... באורח פרדוקסלי, ייאושו ומרירותו של ורבה מוגזמים. בניגוד לדבריו, היתה השפעה ניכרת לפרוטוקולים שהוא וחבריו הכינו כדי

בשם בדוי, Jozef Lánik, 1964. *Co Dante Nevidel*. Bratislava.

המכתב מ-18 במאי 1944 הגיע לשווייץ ולידיעת הממשלה ההונגרית. במכתב תבע וייסמנדל להפציץ את הרכבות, וברור לגמרי שהוא הסתמך על הידע שהופיע בפרוטוקולים. לין מתעלמת כמובן מעניין זה, משום שהוא סותר את פסילתו של וייסמנדל על ידי ורבה.

6

7

להציל בני אדם, ונכונותו שלו ושל חבריו להקרבה עצמית — גבורתם העילאית — לא היתה לשווא.

טענתה של ליין, כאילו יש כאן "מאמץ גדול" לייצג את הבורחים בצורה שולית ואנונימית, היא פשוט סילוף גס. דומני שמגיעה לי התנצלות.

מדוע כתבה ליין את מאמרה? הסיבה מתבררת במחציתו השנייה, כאשר היא תוקפת את "ההיסטוריוגרפיה הישראלית" על שאינה מגנה את ההנהגה היהודית — הכללית, החרדית והציונית — בהונגריה ובסלובקיה. ליין גם חוזרת על דבריה של חנה ארנדט בדבר שיתוף הפעולה של ההנהגה היהודית בשואה ובעולם החופשי עם הגרמנים, ועל דבריו של שמואל תמיר במשפט קסטנר. זוהי גם דעתו של ורבה, וליין קיבלה כאמור את דעתו בלי כל ביקורת ובניגוד לעובדות מוכחות, בכל אופן בנוגע לסלובקיה. ליין מכירה את העובדות מן הספרות המשנית, ואינה מתמודדת עם ניתוחים של אחרים ושלי — ניתוחים שניתן כמובן לערער עליהם, אך קודם יש להתמודד עמם. איבתו של ורבה לווייסמנדל ולציונים משוללת כל בסיס. קבוצת העבודה הסלובקית עשתה מאמץ אדיר לידע את העולם המערבי על הפרוטוקולים, ולמכתבו האמור של וייסמנדל היתה השפעה רבה. גם הביקורת של ורבה על ההנהגה ההונגרית טעונה ניתוח רציני יותר, אם כי שם יש לביקורתו בסיס איתן הרבה יותר. בראש ובראשונה יש להבחין בין היודנרט של בודפשט לבין הקבוצות הציוניות — זו של קסטנר וזו של תנועות הנוער הציוניות-חלוציות (ואין הן היינו הך) — ובין כל אלה לבין היודנרטים המקומיים. ליין מצטטת את אימרה קרטס המספר על אחד היודנרטים האלה, אלא שמצבם היה שונה לגמרי ממצבו של היודנרט בבודפשט, והיא כמובן אינה מכירה הבחנות מסוג זה. לידי אנשי היודנרט של בודפשט הגיע עיקר המידע הכלול בפרוטוקולים כנראה במהלך חודש מאי, והם דאגו להעביר למשפחת הורטי את הפרוטוקולים עצמם כשהגיעו לידיהם. ומה בדבר טענתה של ליין על כך שהיודנרט לא הודיע לציבור היהודי בהונגריה על הפרוטוקולים? על ליין היה לספר לנו כיצד בדיוק היא מתארת לעצמה פעולת יידוע כזו: באמצעות רדיו, עיתונות, טלפונים? עיתונות לא היתה, הטלפונים המעטים היו תחת השגחה מתמדת. יהודי לא יכול היה לנסוע ברכבות לערי השדה כדי להודיע או להזהיר. נוסף על כך, הפרוטוקולים עצמם הרי הגיעו לידי היודנרט בראשית יוני (כנראה סביב ה-10 בן), במהלך הגירושים, כאשר כבר היה מאוחר מדי. ובכל זאת ניסתה קבוצת פעילים של הנוער החלוצי להזהיר את קהילות ערי השדה לא ללכת שולל אחר הנאצים ולא לעלות על הרכבות. ניסיון זה נעשה מתוך היודנרט, שקיבל את הצעתו של קסטנר להקים משרד לצורך זה; אלא שממש בכל המקרים סירבו היודנרטים המקומיים לשמוע לאזהרות ודחו את המידע שהועבר אליהם (כך גם במקרה שקרטס מתאר). החומר על ניסיונות האזהרה האלה נמצא בהישג ידה של ליין, באוניברסיטת חיפה, אך היא מתעלמת ממנו, כי הוא אינו מתאים לתבשיל שרקחה.

ליין אינה מקבלת את הטיעון שלי על כך שהיה מידע על ההשמדה, אך הוא לא

תורגם לידיעה. זכותה המלאה לכפור בדבריי, אולם אם כך עליה להפריכם, והיא אינה עושה זאת. לטענתי, היה בידי יהודי הונגריה מידע על מדיניות הרצח של הגרמנים במזרח אירופה, גם אם לא ידעו על תאי הגז של אושוויץ. המידע התקבל באמצעות הרדיו הבריטי (בהונגריה היו כ-800 אלף מקלטי רדיו שיכלו לקלוט את שידורי ה-BBC), באמצעות כ-2,000 יהודים לפחות שברחו מפולין והגיעו להונגריה, באמצעות יהודים ולא-יהודים לאלפיהם, ששירתו בצבא ההונגרי בברית המועצות (היהודים שירתו ביחידות לעבודת כפייה), באמצעות כ-7,000 יהודים סלובקים לפחות שברחו להונגריה לאחר שנודע שם על הרצח בפולין (לא על אושוויץ), וכתוצאה מהרצח ההמוני של כ-18 אלף יהודים מהונגריה שנרצחו באוקראינה באוגוסט 1941. העובדה כי היה מידע על מדיניות הרצח עולה, למשל, מזיכרונותיו של אלי ויזל, שבהם הוא מזכיר את משה, שמש בית הכנסת בעירו, שסיפר על הרצח ההמוני, אך איש לא האמין לו. מדוע הדחייה הזו של המידע?

הבה נניח את ההנחה הבלתי הגיונית, שבמהלך הגירוש היו מגיעים הפרוטוקולים, או דיווח מדויק עליהם, לידי ההנהגות חסרות הישע של קהילות היהודים ברחבי הונגריה, ונניח שלא היו דוחים מידע זה, אלא מבינים שהוא אמת – מה יכלו היהודים לעשות בפועל? להתמרד? הם היו מיעוט אתני-דתי לא אהוד, בלי הנהגה שיכלה להוביל למרד, שהרי הם היו אזרחים נאמנים של המולדת ההונגרית וגם לא היה בידם נשק. האסון בא עליהם כרעם ביום בהיר עם כיבוש הונגריה בידי הגרמנים במאוס 1944, לאחר שנתיים שבהן נראה היה כי יוכלו לשרוד תחת ממשלה הונגרית – שהיתה אמנם אנטישמית, אך סברה כי על הונגריה להתנתק מגרמניה הנאצית. מיעוט כזה אינו מורד, עם הפרוטוקולים או בלעדיהם. לברוח? לאן? להתחבא – אצל מי, בתוך אוכלוסייה שיחסה נע בין אדישות לעוינות, עם מעט מאוד יוצאים מן הכלל? ורבה ולין שניהם אינם עונים על שאלות אלו; לדעתי, אין עליהן תשובה. המסקנה שהיהודים היו במצב של חוסר אונים אינה נוחה ואינה מקובלת על איש פעלתן ונמרץ כוורבה. האפשרויות היו – פנייה להורטי, וזה נעשה; ניסיון למשא ומתן עם הנאצים, וזה נעשה; פעולת מחתרת בבודפשט במטרה להגן על החיים, וזאת עשו תנועות הנוער החלוציות, בעזרת הנציגים הניטרלים. זוהי התמונה בבודפשט כפי שאני רואה אותה. טענותיה של ליין, לעומת זאת, הן השערות חסרות כל בסיס מחקרי, שאינן מתייחסות לניתוחיהם של אחרים. מול אלה, יש טענות מכלילות בדבר היודנטים, שהופרכו מזמן. האם הוסתר הדוח של ורבה ווצלר? ההנהגות הצליחו להעבירו בדרכים שונות להונגריה, לשווייץ ולווייקן. אולם ליין זקוקה לקונספירציה ציונית-יודנטית כדי לספק תיאוריה לביקורת.

המאמר מלא שגיאות עובדתיות והערכות מוטעות בעליל. לדוגמה: היא מצטטת את ורבה האומר שההנהגה היהודית בסלובקיה התפתחה לנהל משא ומתן עם הנאצים, כך שהנאצים יוכלו לגרום לה "להכין את רשימות המגורשים ללא כל בעיות". היודנט הסלובקי מעולם לא הכין רשימות, ואפילו קבוצת הבוגדים בתוכו, בהנהגתו של קרל הוכברג, לא נדרשה על ידי הגרמנים או על ידי הסלובקים לעשות כן. ליין מספרת לנו ש"במאוס 1944

שיחררו הרוסים את רומניה" — מה לעשות, והם שיחררו אותה בעקבות מהפכת החצר הרומנית שהתרחשה ב-23 באוגוסט 1944. היא מספרת לנו שכאשר ברחו שני הצעירים מאושוויץ, "איש לא חיכה" להם, כביכול בניגוד לטענה שהארגון הציוני שיחד איכרים בגבול לסייע ליהודים הבורחים מפולין (קבוצת העבודה לא היתה "ציונית", והיו בה נציגי כל הזרמים היהודיים פרט לקומוניסטים). וכי מה חשבה לין, שוורבה ווצלר יטלפנו לציונים בסלובקיה — "הנה אנחנו באים, הכינו מסיבת קבלה?" כמובן שאיש לא חיכה, אבל האיכר שסייע להם ידע היטב שיבוא על שכרו מידי היהודים הסלובקים. היא מספרת לנו שבראש קבוצת העבודה עמד אוסקר נוימן, בעוד שהמחקר ההיסטורי יודע בוודאות גמורה שבראשה עמדה גיזי פליישמן. היא מצטטת ללא הערה את הדוח של השניים, הקובע כי באושוויץ נרצחו כ-1,750,000 יהודים; אין לבוא בטענות לבורחים על מספרים אלו, אבל היום ידוע כי הם אינם נכונים, ומספר הנרצחים היה קרוב למיליון "בלבד". לטענתה, יודעו נציגי הוותיקן על הדוח "כנראה" עוד במאי, בעוד שידוע בכיטחון שנציג הוותיקן, מריו מרטילוטי, נפגש ב-20 ביוני עם ורבה ועם צ'סלב מורדוביץ' (מזוג הבורחים השני), ואף הבטיח להעביר את המידע לרומא. את קבוצת הפרוטסטנטים ההונגרים בהנהגתו של גזה שוש, ששמה לה למטרה לפעול פעולה הומניטרית בניגוד למדיניות השלטון ההונגרי, הופכת לין ל"תנועת ההתנגדות ההונגרית" — מעשה מלודרמטי ממש: תנועת ההתנגדות ההונגרית היא המצאה של הקומוניסטים לאחר המלחמה, ובפועל היו כמה קבוצות קטנות שנסמכו על התנועות החלוציות הציוניות כדי לקבל מהן תעודות וסיוע שיאפשרו להן לשרוד.

לסיכום, זהו מאמר אידיאולוגי, והאידיאולוגיה מסתרת מאחורי טיעונים היסטוריים כביכול. אין בו התמודדות של ממש עם היסטוריוגרפיה קיימת של גילה פטרן, אריך קולקה, ודולף ברהם, או שלי. אכן, יש בו ביקורת ויש בו תיאוריה, אך אין בו ממש. בנספח מביאה רות לין את מכתבי אל יהושע בן-עמי, מתרגם ספרו של ורבה, ואין לי אלא להודות לה על כך. אני עומד מאחורי כל מילה שכתבתי שם.

